

SOCIAL AND HUMAN SCIENTIFIC

Er, N. (2020). "Bruno Etienne'in Düşüncesinde Batı ve Müslüman Toplamlar", R&S - Research Studies Anatolia Journal, Vol:3 Issue:1 ; pp: 79-94

Anahtar Kelimeler: Bruno Etienne, Müslüman Toplamlar, Din Sosyolojisi, Fransa İslamı

Keywords: Bruno Etienne, Muslim Societies, Sociology of Religion, French Islam

Makale Türü Araştırma Makalesi

BRUNO ETIENNE'İN DÜŞÜNÇESİNDE BATI VE MÜSLÜMAN TOPLUMLAR*

West and Muslim Societies in the Thought of Bruno Etienne

Neslihan ER¹

Geliş Tarihi / Arrived Date	Kabul Tarihi / Accepted Date	Yayınlanma Tarihi / Published Date
18.01.2019	31.01.2020	31.01.2020

ÖZ

Sosyoloji doğduğu toplum içinde, kurucularının kendi toplum ve tecrübelerine dayanarak geliştirdikleri bir bilimdir. Müslüman toplamları anlamaya yönelik geliştirilmiş İslam sosyolojisi çalışmaları ise Batı'da yapılan çalışmaların uyarlanması şeklindedir ve oryantalist bakış açısına sahiptir. Son dönem oryantalistler daha objektif bir sosyolojik hipotezle Müslüman toplamları inceleme iddiasında bulunmuşlardır. Bu anlamda Bruno Etienne'in diğer oryantalistlerden ayrılan yönlerinin olduğuna işaret edebiliriz. Bruno Etienne, Fransız İslam'ı gibi kendine has kapsamlı kavramlarıyla bu metodu 'objektifliğiyle' geliştirerek devam ettirmiştir. Bunda özellikle başarılı olmasında, Kuzey Afrika'da Müslüman toplamlar içinde bulunmasının ve problemi yerinde incelemesinin önemli rolü vardır. Çalışmamızın başlangıç sorusu, sosyolojinin doğduğu toplamlardaki sosyolojik yöntemleri kullanan sosyologun Müslüman toplamları nasıl incelediği olmuştur. Müslüman toplamları ilgilendiren öncelikli problemleri nasıl ele aldığı ve gerçek anlamda problemlerin çözümüne yönelik ne tür çalışmalarda bulunduğudır. Ayrıca Fransa'da Müslüman varlığına getirdiği çözümler ve Modernitenin kendinden kaynaklanan problemlere karşı Müslüman toplamlarını nasıl değerlendirdiği incelenmiştir.

ABSTRACT

Sociology is a science that its founders developed within their own communities based on their experiences. Islamic Sociology studies have been developed to understand Muslim societies were adapted from studies in the West and have an orientalist perspective. Recent orientalist have claimed to examine Muslim societies with a more objective sociological hypothesis. In this sense, we can point out that in France, Bruno Etienne kept developing the 'objectivity' of this method, adding his own comprehensive concepts such as French Islam. The initial question of our study was how sociologists using sociological methods in societies where sociology emerged were studying Muslim societies. How they deal with the primary problems that concern Muslim societies and what kind of studies they have in order to solve those. In addition, we examined the solutions they brought to the Muslim existence in France and how they evaluate the Muslim community faced with the problems arising from modernity.

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Zeki ASLANTÜRK'ün danışmanlığı altında Neslihan ER tarafından tamamlanan "Bruno Etienne, Jacques Berque ve Jean-Paul Charnay Bağlamında Müslüman Toplamların Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Manevi Danışman, Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, nesli_er@hotmail.com İstanbul / TÜRKİYE

1. GİRİŞ

Sosyoloji doğduğu toplum içinde, kurucularının kendi toplum ve tecrübelerine dayanarak geliştirdikleri bir bilimdir. Toplumlarını anlamayı hedeflediklerinden, yaptıkları gözlemler kendi toplumlarına yönelik olmuştur ve kendi toplumsal dinamiklerinden hareketle sonuçlar elde etmişlerdir. Z. Fahri Fındıkoğlu: “Sosyolojinin konusunu meydana getiren sosyal meseleleri, bu yazarlar bütün şuurları ile kavramış, tahlil ve sonuçta zamanlarına ait bir takım çözüm yolları bulmuşlardır” diye ifade etmektedir. (Fındıkoğlu, 1947: 26) Müslüman toplumları anlamaya yönelik geliştirilmiş İslam sosyolojisi çalışmaları ise Batı’da yapılan çalışmaların uyarlanması şeklindedir ve çoğunlukla oryantalist bakış açısına sahip olduğu düşünülmektedir. Oryantalist anlayışın Müslüman toplumlarının kalkınma ve demokratikleşme anlamındaki olumsuz tutumu devam etmiştir. Sonraki dönem oryantalistler daha objektif bir sosyolojik hipotezle Müslüman toplumları inceleme iddiasında bulunmuşlardır. Bu anlamda Bruno Etienne’in diğer oryantalistlerden ayrılan yönlerinin olduğuna işaret edebiliriz. Bruno Etienne, *Fransız İslam’ı* gibi kendine has kapsamlı kavramlarıyla bu metodu ‘objektifliğiyle’ geliştirerek devam ettirmiştir. Bunda özellikle başarılı olmasında, Kuzey Afrika’da Müslüman toplumlar içinde bulunmasının ve problemi yerinde incelemesinin önemli rolü vardır. Bruno Etienne bu konuları tarihi süreç içinde, yerinde gözlem ve incelemeler sonucu açıklamış ve sömürge ve sonrası Kuzey Afrika’da din olgusunun ne kadar etkin olduğunu araştırma konusu edinmiştir.

Fransa’da, sosyologlar İslam’la ya yüzeysel olarak ilgilenmiş ya da İslam’ın ve İslam toplumlarının tam anlamıyla tanınmasına katkısı zayıftır. Yaklaşımları genelleştirerek özellikle yapısı, toplum ve fert hayatındaki rolü, dünyaya bakış açısı tamamen farklı olan İslam’ı ve Müslüman toplumları aynı metot ve yaklaşımlarla incelemek bir sosyoloğun ilmi objektivitesine olan güveni sarstığı gibi İslam’ı ve mensuplarının oluşturduğu toplumu yeterince tanımamaktır. Tamamen genel Din Sosyolojisinin prensip ve metotlarına göre İslam’ın dinî sosyolojisinin yapılamayacağını bu konuda çalışan bir kısım Batılı ve Müslüman sosyologlar (bkz. Jacques Berque, Jean-Paul Charnay, Ali Coşkun çalışmaları) açıkça belirtmektedir. Batı’da yapılan deneysel Din Sosyolojisi araştırmalarında farklı bakış açılarının yanında, konular daha ziyade Kilise Sosyolojisi çerçevesinde ele alınıp kiliseye bağlılık ve devamlılık, dinî ayinlere katılma gibi ya da dinî topluluklar incelenerek, gruplar arası ilişkileri ve onların yapılarını ortaya koyma, tipolojilerini düzenleme ve canlılığı ölçme şeklinde olduğu gözlenmiştir. İslam toplumlarının ampirik olarak incelenmesinde Müslümanların pratik hayatlarına ait ne var ise bütün tezahürleri kapsamalıdır. Bu tezahürlerin sosyolojik izahı ancak vahyin çeşitli İslam toplumlarında nasıl anlaşıldığını tespit ederek oluşturulacak ‘tipolojiler’den hareketle Müslümanlık üzerine Din Sosyolojisinin özel yöntem ve ona bağlı tekniklerinin ortaya çıkarılmasıyla mümkün olabilecektir. (Arabacı, 1999: 114)

Postmodernist düşünceye önyak olan düşünürlerin büyük çoğunluğu Fransız düşünce çevrelerinde yetişmiş ve birçoğu Fransız sömürgesi altında bulunduğu esnada gençliklerini veya çocukluklarını Cezayir’de geçirmiş isimlerden oluşması şaşırtıcı değildir. Bütün bu eşitlikçi, aydınlanmacı, rasyonalist anlatıların en üst düzeydeki temsilcisi olan Fransa’nın Cezayir’de sömürge ve katliam pratikleriyle neye yol açtığına bizzat bu düşünürlerce tanık olunmuş ve bu da modernizme yönelik eleştirel bir bilincin gelişmesine yol açmıştır. Bruno Etienne’in kendisi de bu çevreden gelmiş ve modernizme yönelttiği eleştirilerin ardında bu tecrübe görülmektedir. Cezayir Bağımsızlık Savaşı süresince Cezayir üzerine yaptığı çalışmalardan yola çıkarak kuramını inşa etmiş, etnoloji alanının ampirik verilerine dayanarak teoriyi var edişiyse, sosyoloji anlayışındaki teori ile araştırma karşıtlığına getirdiği eleştiriyi ortaya koymuştur.

Çalışmamızın başlangıç sorusu, sosyolojinin doğduğu toplumlardaki sosyolojik yöntemleri kullanan sosyoloğun Müslüman toplumları nasıl incelediği olmuştur. Müslüman toplumları ilgilendiren öncelikli problemleri nasıl ele aldığı ve gerçek anlamda problemlerin çözümüne yönelik ne tür çalışmalarda bulunduğu. Ayrıca Fransa’da Müslüman varlığına getirdiği çözümler ve Modernitenin kendinden kaynaklanan problemlere karşı Müslüman toplumunu nasıl değerlendirdiği incelenmiştir. Radikal İslamcılık, Arap milliyetçiliği ve İslamî hareketleri nasıl anladığı ve bütün bu sorulara ‘içerden cevaplama’ iddiasında ne kadar başarılı olabildiği ele

alınmıştır. Çalışmamızda elde edilecek sonuçların özellikle; Batı kökenli bir bilim olan sosyolojinin teorileriyle, kendilerini, Müslüman toplumlara yabancı bulmayan ve problemlere içerden baktıkları iddiasında bulunan sosyologların analizlerinde ne derece tarafsız ve başarılı olduklarını göstermesi; günümüz Müslüman toplumların meselelerinde yararlanılabilecek bir metodolojiyi geliştirmede katkısı beklenmektedir.

2. BRUNO ETIENNE

Bruno Etienne 6 Kasım 1937'de Isere'de doğdu ve 4 Mart 2009'da Aix-en-Provence'da öldü. Euro-Akdeniz ve Cezayir bölgesinde din, İslam olgusu ve din antropolojisi konularında uzmanlaşmış Fransız sosyolog, antropolog ve siyasal bilimcidir.

Aix-en-Provence'da hukuk eğitimi aldı ve Siyasal Bilimler Enstitüsünden, ayrıca Tunus Üniversitesi Burgiba Enstitüsü Arap dilinden mezun oldu. 1960 *La Guerre d'Algérie a Travers la Littérature Algérienne*[†] bitirme tezini sundu. 1965'de Maurice Flory[‡] danışmanlığında doktora tezini *Les Européens et l'Indépendance de l'Algérie*[§] savunduktan sonra, kamu hukuku ve siyasal bilimler alanında Aix Hukuk Fakültesi tez birinciliği ve Aix-en-Provence Belediye Madalyasına layık görüldü. 1966-1974 arası Cezayir'de teknik iş birliğinde çalıştı ve Kahire'de araştırmacılık yaptı.

Cezayir ENA'da, Cezayir Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, 1977-1979 Kazablanka II. Hasan Üniversitesi, Marakeş Üniversitesi Hukuk Fakültesinde kamu hukuku ve siyasal bilimler okuttu ve 1989-1990 İstanbul Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Fransızca Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde ders verdi. Bu yıllar boyunca kendini, üçüncü dünyacı solundan olarak tanımladı. 1980-1985 arası CNRS'in bir laboratuvarı olan CRESM (Centre de Recherche et d'Etudes des Sociétés Musulmanes)** müdürlüğüne atandı ve araştırma yürütücülüğü yaptı. 1999 yılında *La Pensée de Midi* dergisi kurucuları arasında oldu. Aix-en-Provence Siyasal Bilimler Enstitüsünde öğretim üyesi, 1992'de Siyasal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Observatoire du Religieux'nün^{††} kurucusu ve 2006'ya kadar müdürlüğünü yaptı. Din olgusu hakkındaki tüm siyasal bilimler, sosyoloji ve antropoloji çalışmalarını burada yürüttü. 1996-2004 Institut Universitaire de France üyesi oldu. (CFCM) Conseil Français du Culte Musulman'ın^{‡‡} danışmanlığını yaptı.

Kısa bir dönem Lyon 2 Üniversitesi Siyasal Bilimler'de görev yaptıktan sonra, Aix-en-Provence Siyasal Bilimler Enstitüsüne sürekli kadroya dâhil oldu. Burada yirmi yıl kadar siyasal bilimler ve karşılaştırmalı din antropolojisi alanında ders verdi ve Aix-en-Provence'da köklü bir araştırmacı okulunu yönetti. Bunlar arasında, Raphael Liogier^{§§}, Jocelyne Cesari^{***}, Franck Fregosi^{†††} ve Gilles Kepel^{‡‡‡}'de onun etkisinde oldu. 2004 yılında emekli oldu.

Dinî ve kültürel çeşitliliğe açık bir laiklik geliştirdi ve 'Fransa İslam'ı deyimini ortaya koydu. Fransız hükümeti sık sık İslam ve İslamcılık konularında ona danıştı. Din fenomeninin disiplinlerarası araştırmasının öncülerinden kabul edildi. Observatoire du Religieux'de onun yerini alan Raphael Liogier'e göre "Radikal İslamcılığın Batı'nın ürünü, modern bir hareket olduğunu ve İslam geleneğinin normal süreci olmadığını anlayan ilk kişilerden oldu".

Aix-en-Provence Arap ve İslam Dünyası Araştırma ve Çalışma Enstitüsü "Arap Dünyası" doktora eğitimi direktörlüğü yaptı. Başlangıçta bu çalışmalar yalnızca Mağrip ülkeleri üzerine iken, tüm Arap dünyasını kapsar hale getirildi ve sonrasında Türkiye ve İran'da ilave edildi.

† *Cezayir Edebiyatı'nda Cezayir Savaşı.*

‡ (1925-) Aix-Marseille Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi profesörü.

§ *Avrupalılar ve Cezayir Bağımsızlığı.*

** Müslüman Toplular Çalışma ve Araştırma Merkezi.

†† Din Olgusu Gözlem Merkezi.

‡‡ Fransız Müslüman İnancı Konseyi

§§ (1967-) Fransız sosyolog, Türkçeye çevrilmiş eseri Epos Yayınlarından *İslamlaşma Efsanesi.*

*** (1962-) Fransız siyaset ve din bilimcisi, Türkçeye çevrilmiş eseri Birey Yayınlarından *İslam'dan Korkmalı mı?*

††† (1965-) Fransız siyaset bilimcisi, İslam ve laiklik hakkında yazmıştır ve CNRS araştırma direktörüdür.

‡‡‡ (1955-) Fransız siyaset bilimcisi, çok sayıda Türkçeye çevrilmiş eseri bulunmaktadır.

3. BRUNO ETIENNE HAKKINDAKİ YAZILANLAR

Bruno Etienne'in ölümünden sonra birlikte çıkardıkları ve yönettikleri *Pensée de Midi* dergisi genel yayın yönetmeni Thierry Fabre, Bruno Etienne özel sayısını çıkardı^{§§§}. Bu özel sayıda Bruno Etienne'in eğitim ve sosyoloji yöntemleri hakkında geniş bilgi mevcuttur. Bruno Etienne'in derslerine kayıtlı kayıtsız çok kalabalık öğrenci ve dinleyici grubu katıldı. Bazıları hayran, bazıları ise eleştirdiği halde hiçbir konuşmasını kaçırmamaya çalıştı. Derslerinde karşılaştırmalı antropolojiden fenomenolojiye, siyasal bilimlerden hermenötiğe, alakalı olabilecek tüm disiplinleri ustaca kullandı. Öğrencileri onu azınlıkların, özellikle de dinî azınlıkların haklarını savunmada kelimenin tam anlamıyla Protestan olarak tarif etmektedirler. Bu anlamda İslam, Avrupa ve Fransa Müslüman azınlıkları ön planda oldu. (Fabre, 2009: 8)

Emile Temime^{****} gibi büyüklerle birlikte Bruno Etienne *Pensée de Midi* dergisinin ilk kurucu üyelerindedir. Bruno Etienne doğrudan Marsilya'da düşüncelerin tartışıldığı bir edebi derginin çıkarılmasını zorunlu ve gerekli görmüştür. Thierry Fabre derginin çıkarılması konusu ilk defa Provence Bölgesi ve Akdeniz çerçevesinde düzenlenmiş bir toplantıda gündeme geldiğini ifade etmektedir. Bruno Etienne'e göre Marsilya bölgesinde aşırı sağın bölgecilik ve milliyetçilik birleşimini savunduğu dönemde, bu iki büyük kültürel bütünün, bu iki kara ve deniz bağıntı biçimlerinin arasında bir köprü düşünmek derin bir ihtiyaca cevap vermektedir. Tüm ikna gücüyle derin açılımı ve Endülüs mirasına sadakati savunmaktadır. *Pensée de Midi* dergisine de bu açıdan katılmaktadır. Özel sayıda yazıları dört ana başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar "Provence ve Akdeniz", "Bilgin ve Siyaset", "Fransa-Cezayir, hafıza konuları" ve "İslam" olarak yer almaktadır.

Franck Frégosi Ed. De l'Aube Yayınlarından *Bruno Etienne - le Fait Religieux Comme Fait Politique*^{****} başlıklı 328 sayfalık bir eser kaleme almıştır. Franck Frégosi'ye göre Bruno Etienne 'din' konusunu ele alan incelemeleri sistematize ederek siyasal bilimlerin alanında temel bir düşünce geliştirmiştir. Arap dünyasında İslam hakkında sosyopolitik hareketlerle ilgilenen ilk Fransız siyasal bilimciler arasındadır. Fransa'daki azınlık İslam'ının kendine özgü orijinal biçimine dayanarak ve yeni dinsel formların gelişimine karşı da hegzagon^{****} laikliğinin aşılması ve din devlet ilişkilerinde hukukun yeniden düzenlenmesini öneren nadir Fransız akademisyenlerdendir. Ayrıca Franck Frégosi bu eserinde Bruno Etienne düşüncesinin uzmanlarını toplamıştır. (Frégosi, 2009)

4. BRUNO ETIENNE, FRANSA VE İSLAM

Bruno Etienne'in ilgilendiği inanç, daha doğrusu inançlar mekanizmasıdır. Kitabı Emir Abdulkadir figürü aracılığıyla çift üyelikleri incelemiştir. "Nasıl İslam ve Masonluk gibi *a priori* birbirinden o kadar uzak iki inanç sistemine bağlı olunabilir? Toplum değişmiştir, din herkesin biraz karıştırarak, çeşitli mezheplerden inanç alışverişi yaptığı bir süper market, dinin kişiselleştirilmiş bir formudur. Örnekleri çoktur. Bu din ilgisi imajı, arayış içinde olan hasta bir topluma aittir."

Accueil gazetesinin Bruno Etienne'le yaptığı söyleşiden yararlanarak çalışmalarının temelini oluşturan düşüncelere göz atalım. Bruno Etienne meşhur araştırmalarının bir kısmını, yolunu Kur'an'da bulduğu inancı verecek derecede, İslam çalışmaları üzerine inşa etmiştir:

"Sorarsanız agnostığım. Kırk beş yıllık din ile ilgili antropolojik tecrübelerimden sonra, mutlak bir kültürel görecelik oluştu bende. İnsanların nereye kadar inanabileceklerini keşfettim, bu inanılmaz. İnsanlık her şeye inanmaya hazır, şüphesiz ölüm korkusundandır. Din benim için bir

^{§§§} *La pensée de midi* - Hors-série - Bruno Etienne, sur les chemins de la pensée de midi, Collectif, Actes Sud, 2009, 193 sayfa.

^{****} (1926-2008) Aix-en-Provence İspanya iç savaşı ve göç konularını çalışan EHESS öğretim üyesi. Ayrıntı Yayınlarından Türkçeye çevrilmiş eseri *İspanya'da Devrim ve İç Savaş*.

⁺⁺⁺ *Bruno Etienne: Siyasal Olgu Olarak Din Olgusu*.

^{###} Haritada Fransa altıgen şekline benzediğinden, Fransızlar kendi ülkelerini altıgen anlamına gelen hegzagon olarak tanımlarlar. Buradan da bahsedilenin Fransız laikliği olduğu anlaşılmaktadır.

çalışma konusudur. Ama aynı zamanda insanların aptallıklarına, canlarını koruma isteklerine, kötü bile olsa insanlığın ürettiği her şeye ilgim vardır. Alanım siyaset bilimi ama yönetimle alakalı olan beni ilgilendirmemektedir. Beni ilgilendiren 'border line' (sınır çizgisi)dir. Neden FN (aşırı sağ) veya marjinal alanlara yönelirler. Toplumda bir maneviyat eksikliği vardır, hiçbir toplum tabusuz ve yasaksız yürümez. Ritüel her yerde mevcuttur, dinî ritüellerin yerini cumhuriyetin laik ve seküler ritüelleri almıştır”.

“Toplumun değiştiğini ve laikliğin de onunla birlikte değişmesi gerektiğini bazıları, özellikle de benim yaşındakiler anlamayı reddediyor. Marsilya’da altmış sinagog olduğu söyleniyor ancak camiler hakkında konuşulduğu kadar onlar hakkında konuşulmuyor. Bu bahsettiğim anti-semitizm değil, toplum değişti, hepsi budur. Sosyolojide sekt kelimesi aşağılayıcı değildir, şüpheli tarikatların olduğunu biliyorum, ancak hukukî değeri olmayan meclis raporlarının iyi veya kötü dîni tanımlama iddiasında olmasına da karşıyım. Arkadaşlarım bana laikliğin sıfatı olmadığını söylüyor, bana göre var ve ‘açık’ bir laiklik diliyorum. Marsilya Büyük Camii’ni örnek alalım. Hiçbir şekilde savunucusu değilim. Ama sonra stratejik veya patronaj nedenlerle olabilir, Akdeniz’e dönük büyük bir cami inşa kararı verilmiştir. Bu sayede ilişkisel ağ kontrol edilecektir, ben mahalleler boyu İslamcıların işgal edeceği camilere bunu tercih ederim. Topluluklar hakkındaki söylemleri düşmanca buluyorum. Bazılarına göre Fransa Amerikanvari komünalizm tehdidi altındadır, bu saçmalaktır. Tarihi aynı değildir, üstelik orada inananların oranı %90 iken Fransa’da %23’tür. Sosyolojide, toplanan ve kendi iç sorunlarını çözmek için dış müdahaleye ihtiyaç duymayan insanlar kümesidir. Hâlbuki Marsilya’da Müslüman kült seçimleri tamamı mahkemede sonuçlanmıştır, Yahudi Kardinaller seçimi de aynı şekildedir. Bahsi geçen Marsilya Müslüman topluluğu içinde en az beş rakip grup olduğuna inanıyoruz. Kültler nasıl uyumlu hale getirilecektir? Ya adapte olmamız gerekecek ya da Avrupa mahkemesi tarafından tanınan dinlerin durumu hakkında hizaya getiriliriz. Herkes kendi yerinde daha iyi olmalı, dünya da daha iyi olacaktır.” (Accueil, 30 Eylül 2008)

Bugün “sarıklı ve tespihli adam”, Batı’nın bu yüzyılın başlangıcındaki “dişleri arasında bıçaklı adam” korkusunun yerini almış gibi görünüyor. 1973’te petrol şoku, 1979’da İslamcı şoku gelmiştir. Petrol şoku ekonomik kartları yeniden dağıtıyor, kaçınılmaz olarak yeni bir uluslararası sermaye bölünmesinin ortaya çıkmasını hızlandırıyor, bu arada ekonomik oyunun kurallarını bozmuyordu; eski ve yeni ekonomik güçlerin şoklarını yansıtıyordu, ancak çatışmanın mantığı aynıydı, kriz uzun vadede kontrol altında görünüyordu. İslamcı şok daha başka soruları ortaya çıkarıyordu, Batı’nın evrenselleştirilebilir olarak düşündüğü ve yaşadığı, rasyonalite ile özdeşleştirilmiş bir benlik vizyonunu sorguladığı için Batı’yı rahatsız eder. Özellikle Fransa’da, sükûnetle Aydınlanmadan, Auguste Comte’tan, Karl Marx’dan, Emile Durkheim ve Freud’dan beslenen, *kutsalın iflâsı ve ilerlemenin kaçınılmazlığından* emin sol entelijensiyanın cumhuriyetçi bilinçaltını karıştırır. Batı dini özel alana indirgeyerek devleti toplumsal örgütlenmenin zirvesine koyarken, İslam hiyerarşik düzeni tersine çevirir: en üste devleti yönetecek dini getirir; böylece devlet, Dünya’nın ilahî yasaya teslimiyetinin aracı olur. Yasayı yürürlüğe koymak ne halk ne de herhangi bir kişiye aittir, tek adil ve mutlak yasa olarak Tanrı yasasına uygun, ancak Tanrı’dan gelebilir ve prens kendini Tanrı’nın kanununun üzerine koymak istediğinde, Müslümanlar ayaklanma ve zorbalığa (Sedat’ın suikastı...) başvurma görevine sahiptir. İslamcılar *demokrasiye* evet, *sekülere* hayır diyor. *Din, dünya, devlet*: her şeyden önce kaçınılmaz kutsal emir olan hiyerarşik düzen bu şekildedir. Toplumsal devrim ve hiyero-politik devrim hayalini özellikle sert bir şekilde bağdaştırarak mesajlarını öncelikle yoksul kitlelere yönelten *Radikal* İslamcılarının programı Kutsal Metinler, Hz. Peygamber ve ilk dört halife doğrultusunda bir siyasettir. (Baduel, 1987: 150)

Bruno Etienne’e göre mezhep bağlılığı ve inanç güçlü bir şekilde kimlik boyutuna geçirilebileceği görülmektedir: “Benim cemaatim”, “Benim tanrım”, “Benim seçimim”. Bu şekilde, yeni dindarlık biçimleri genellikle inançların özelleştirilmesinden geçmektedir: “Bu, özne-kralın bireyleşmesinin ürünü ya da sonucudur.” Her birey kendisinin sahibi olmak istediğinden, bazen “Tanrı kültünden kendi kültüne” geçilir, bu da bireyler arasında bir arada yaşama açısından başka problemler ortaya çıkarmaktadır. (Etienne, 2005: 81)

Bruno Etienne konuya öncelikle bireycilik bağlamında odaklanmaktadır. Bu süreci “inanmanın kurumsal deregülasyonu” olarak tarif eder. Ona göre Batı toplumu, geleneksel ahlakçı ve zühdî yönüyle dinî pratiklerde bir ‘hoşnutsuzluk’ ile ilişkili “kamu olayına karşı ilgisizlik” ifadesi altında bazı gözlemcilerin kavramsallaştırdığı bir fenomen üretmektedir. Bu iki olgu, “bireycilik” kategorisinde varsayımsal olarak anlaşılabilir: karmaşık Batı toplumları sosyolojisinin düğümlü bir unsuru haline gelmiş olan bireyin temsillerinin ortaya çıkışıdır. Bu nedenle duygusal bireycilik, baskın materyalist bireycilik bağlamında siyasî olarak etkili eylemi üstlenememenin psşik bir değişim stratejisidir. En azından, bir sosyal protestoyu tezahür ettirecek şekilde yapılandırılan ideolojinin, onu duygusal olarak çözme amacına yönelik dikkatini dağıtsa da, bireysel güçleri yoğunlaştırdığı hatırlanmalıdır. ‘İç barış’ kavramı artık kendi içinde bir amaç değil, daha tutarlı bir toplumsal eylem için bir platform olarak görülmektedir. Bruno Etienne’e göre Budizm’in Batı’daki başarısı, kamu meselesi için ‘ilgisizlik’ kavramı temelinde varsayımsal olarak anlaşılabilir. Bu ‘başarıyı’ anlamak sorunu açıklığa kavuşturmayı ve onu başka bir perspektife koymayı da sağlar: kamusal şey için ‘temel’ ilgisizlik değil de, kamusal şeyin yeniden tanımlanmasıdır. Bu soru, modern toplumun baskısı altında dinî şeye ‘ilgisizlik’ ile ilişkilidir. Aslında dinsel ve dinî alanın yeniden tanımlanması, siyasî, ahlakî ve bireyle olan ilişkisini yeniden tanımlamaktır. Çünkü söz konusu olan ilgisizlik ve dinsel dönüşü değil, baştanbaşa elden geçirmedir, saf ve basit yıkım değil, yeniden yapılanmadır: yapıcı imhadır. Bunu engellemez, aksine, Batı siyasetinin milli-devlet versiyonundaki gibi, geleneksel Batı dinsel eleştiri örneklerinin, ahlâkîleştirici versiyonda oluşmasına izin vermektedir. Meditasyon, bedene dönüş, soyutlamaların sorgulanması gibi temalar, bir bütün olarak dinsel dönüşün ana temaları haline gelmiştir, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, ne kadar garip ve paradoksal olsa da İslam’da da durum böyledir. (Etienne, 2002: 51)

Bruno Etienne göre, post-modern dünyanın karmaşıklığının bir sonucu olarak ortaya çıkan örüntülerin bulanıklaşması nedeniyle küreselleşme-kimlik yoksunluğu ikilemi, gittikçe çoğalan ve çok farklı doğaya sahip girişimcinin karşılaştığı devletin bu krizini yansıtmaktadır: bunlar STK’lar, bireyler, teröristler, uluslararası tarikatlar, göçebe işçiler ve Özerk Bölgelerdir. Bruno Etienne Fransızlar neden modellerinin –aslında efsanelerin ötesinde çok kesin olmayan- evrensel ve ebedi tek geçerlilik olduğuna inanmaktadır? diye sorgular. Cumhuriyetçi sözleşmeye bağlılığın rasyonel yaklaşımı başarısız olduğunda, çağrışımçı, cemaatçi ya da gönüllü mod (yeni dini hareketler ya da tarikatlar) onun yerini alır, ancak bunun tersi de doğrudur: cemaat dünyası artık verimli olmadığına, ulusal-devlet sözleşmesi kabul edilebilmektedir. Fransız biçimi devrimci sistemde, meşruiyet tarzının eklenmesi kıyas etrafında gerçekleşmektedir: Devlet = Ulus = egemen Halk, yani Yasa geneldir, kişisel değildir. Seçilmiş, seçmenlerinin değil, bütün ulusun seçilmiştir, çünkü soyut vatandaş ‘yersizdir’. Oysa bugün görüyoruz ki bağlantıyı yaratan yerdir ve bu yalnız ‘hassas mahalleler’ için söz konusu değildir. Bu anlamda, neo-köktendincilik, işaretler patlamasına bir cevaptır. Fakat o zaman, siyasî alanın genişlemesi ve dolayısıyla, temel topluluğun ve ‘sivil din’in dışında bir otoriteye veya aracılık ilkelerine çağrıda bulunmak gerektiğinde bir toplumun siyasallaşması söz konusudur. Entegrasyon başarılı olduğunda, yani bireyler, birincil grup üyeliklerine rağmen, yukarıdan ya da başka yerden bu düzenleme anlayışına bağlı kaldıklarında, kamusal siyasileşme artar. Toplum parçalandığında, ‘özel’ siyaset ortaya çıkar ve entegrasyon zayıflar. Entegrasyon tam ise siyasal ortadan kalkar ve bu durumda Devlet bozulur.

Bu boşluğun karşısında Bruno Etienne, yerine geçmeye çalışan sembolik mülklerin üretim örnekleri veya yapılarının neler olduğuna açıklık getirir: “tarikatlar ve YDH, çoklu dernekler, millî-devlet-dışı dayanışmaların kültürel-etno-dinî radyoları ve bu durumda yeni yerel otoriteler neden olmasın, Bölge ya da kasaba birleşimleri gibi, zaten bölge zayıflamış görünmektedir”. Yani siyasinin iki olası görüntüsü vardır: tek başına kurumlar tarafından bakışı, Staatwissenschaft’la ilgili olan yukarıdan, diğeri de Sigmund Freud’un libido dominandi olarak adlandırdığı aşırı sınırlarda, kontrol etme ya da daha da mensur olarak İznogoud paradigmasının, devlet aygıtından en küçük mahalle derneğine kadar toplumun tüm düzeylerine ve gizlerine yayılmış evrensel bir paradigmadır. İkisi arasında ‘siyasal’ olarak görülmeyen, grubun içselleştirdiği sert kurallar üreten, geleneklere göre düzenleme, yandaşlık, dar görüşlü bir sistem, bir öz-düzenleme sistemi bulunmaktadır, günümüzde bilgisayar, internet, bloglar, katılımcı demokrasi ve denizaslari

nesilleri üreten 'prime time' programlarının aracılık ettiği bu sahte sağduyusalılık etrafında kentleşmiş Batılı toplumlarda kimsenin işlediğini görmediği bir sistemdir. Siyasetin fonksiyonu, bazı siyasetler 'parti' kelimesini kullanmaya isteksiz ve aileyi tercih etmelerine rağmen: 'liberal aile', vb -bir sebepten ötürü ya da hiçbir sebep ifade etmeden- cemaatten topluma, kabileden çeteye, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya, aileden, mafyadansa gönüllü kuruluşa geçmeyi seçen grubun bütünlüğünü yönetmektir.

Bu düşünceler üzerine Bruno Etienne, bu meşruiyet değişimi Bölge'ye, yeni bir kendilik olarak, yeni bir 'birlikte yaşama' üretim birimini ve yerini bırakır mı sorusunu sormaktadır. Bölgesel kimlikler güçlendirilmeli midir? Bir toprağa ait olma hissi, bir kader topluluğu bağlamında bir kimlik yaratabilir mi? Bu anlamda Fransa'nın Avrupa tüzüğünü veya Bölgedeki çok hassas kültürlerarası ve dinî diyalogu onaylamadığını bilerek, konumu nedir? Olası senaryolar nasıl tahmin edilebilir? Bruno Etienne'e göre bölgenin tanımını ve Fransa açısından öncelikle Akdeniz'in tüm tanımları yeniden gözden geçirilmelidir. Çünkü öncelikle Batılı Akdeniz birliğinin, İsrail-Filistin çatışmasının çözümü de dâhil olmak üzere, tüm Akdeniz için bir zorunluluk, bir gereklilik ve barış ölçüsü, çünkü asıl mesele barıştır: Bölge içinde barış ve dışarıda barış: bunun önce Akdeniz'de gerçekleşmesi gerektiğini düşünmektedir. (Etienne, 2007: 6)

İki tür mantık rekabet halindedir ve bazılarının kalkınma, başkalarının modernite dediği dönüşüm süreçlerinin gerçekleştiği yerlerde açıkça ifade edilmektedir. İlk tür mantık, iç egemenlik için ulusal, bölgesel (Arap) ve dinî (İslamî) mantığı bir araya getirmektedir. Birlikte diğer mantık türüne karşı çıkmaktadır: ekonomik, sosyal ve kültürel dış egemenlik ve çoğu kez, kimlik tartışması sadece küresel rasyonelliğe entegrasyonunun imkânsızlığının bir işaretidir. Hâlbuki çağdaş antropoloji kapitalizm öncesi toplumlardaki dengesizliklerin onları kontrol edilemeyen toplumsal yapılara sürüklediği koşulları incelemiştir. Pierre Clastres'tan Levi-Stauss'a kadar birçok yazar, dengesizliğin ortaya çıkmasının, *sonuçta* zorlamalara ve devletin görünüşüne yol açan uzmanlaşma sürecinden kaynaklanan görev dağılımlarında artı ve daha fazla parçalanma oluşmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Bu karmaşık yapı, kültürel homojenliğe dayalı küçük topluluklardan yavaş yavaş ortaya çıkan bireyler arasında bir ayırım yaratmış; ancak, yeni işbölümü tarafından etkilenen bireylerin genel kurtuluşuna, yönetmeliklerde ve toplumsal tahkimlerde bir değişiklik eşlik etmiş ve sıklıkla coğrafi yer değiştirme takip etmiştir. (Etienne, 1987: 313)

Bruno Etienne "benim araştırma alanım daha çok dinî alandır ve üzerinde çalıştığım dinî cemaatlerin çok özel örneklerini ele aldım. Bununla birlikte, yalnız biyo-etik yoluyla olsa da, dinî cemaatler etikle karışıkça, kamu siyasetine girmektedir. Demokratik merkezîyetçilik alışkanlıklarını yitirmişler ve Müslümanlar arasında da, halkın katılımı alışkanlığı gelişmektedir. Başka bir deyişle: artık Batı toplumunda hiç kimse, devletin meşru kurumlarının sosyal çatışmaları yönetebileceğine inanmıyor. Kurumsal inancın bozulması genelleşmiş inancın bozulmasına eşlik etmektedir: artık ne Tanrı'ya ne de bilime inanılmamaktadır. Hipotezimin ikinci kısmı, siyaset ötesini kaldıramayan Devletin gözünde siyasal olarak yanlış meşruiyet dediğim dinî gruplarıma dayanarak, Avrupa'da birlikte yaşama arzusunun, *mitsein*, alacağı biçimler gözümüzün önünde yer edinmekte ve bizi biz yapan uyumun bütün merkezi değerlerine aykırı bir neo-kurumsal üretmektedir. Ben mutlak bir sinizmde antropolog ve 'siyasal bilimci' oldum, çünkü uzun kariyerimde, komünizmin, Arap'cılığın, sosyalizmin ve tüm izmlerin vb. çöküşü arasında o kadar çok şey gördüm ki beni daha fazla hiçbir şey korkutmuyor. Bugün vatandaş olmak artık bir şey ifade etmiyor, özellikle de her gün küçük beur^{§§§§}'lerin bize hatırlattığı gibi, tüm vatandaşlar eşittir ama bazıları diğerlerinden daha fazla eşittir. Bahsettiğim tespit beni korkutmuyor çünkü toplumların sadece çözebilecekleri zorluklara cevap verdiğine ve çözümün hâlihazırda yerleştiğini gördüğümüz altyapıya dâhil olduğuna inanıyorum" diye açıklamaktadır. (Etienne, 2002: 79)

§§§§ 'Beur' Fransa'da doğmuş veya oraya yerleşmiş Kuzey Afrikalı göçmenlerin çocuklarını ifade eden yeni politik bir terimdir.

Kimlik krizi ve küreselleşme / globalleşme / batılılaşma, kutsalın dinsel söylemden siyasal söyleme aktarılması, yürürlükteki evrensel mantığının bir ifadesi olarak Devletin krizi, Mantık'ın kendisinin krizi, Comtecu / Durkheimci dengenin çöküşü, bunlar, Bruno Etienne'in yakınlık kimlikleri, mekanik dayanışmaların, 'dar görüşlü sistem'in, yeni aşiret, segmental dayanışmalarının, Çoğul'un geri dönüşü olarak adlandırdığı bilimsel ve desakralize**** bilginin, büyüü bozulmuş bir dünyanın sosyal teşhisinin unsurlarının toplumsal tanısının unsurlarıdır. "Cumhuriyet kendini dönüştürmeden çoğulculuğu yönetemez. Oysa Avrupa çoğulculuğun farklı bir yönetimini öneriyor ve Fransa Avrupa'ya karşı yalnızdır çünkü kendi geçmişinin ulusal bir okumasını yapma özelliği vardır. Tüm insanlığa değerlerinin evrensel olduğuna inandırdığını kendini inandırmayı başarmıştır. Burjuvazi dehasının bütün dünyaya evrensellerin olduğunu inandırdığı Marksist -projesi evrensel bir toplumsal ilişkiler kuramının anahtarlarını bulmakta anlaşılabilir- teşhisinin hatası buradadır. Cumhuriyet, kendi tarihinin yasını tutamaz halde, kolektif bir hafızayı yeniden kurmaktadır. Doktora öğrencilerinin bir kısmı, III. Cumhuriyet'in ders kitaplarının milliyetçilik konusunda mutlak bir uzlaşma yaratma yolu üzerinde çalışmış ve gerçek beyin yıkaması olduğu sonucuna varmıştır. Ders kitapları yaptıklarının tipik bir örneğidir, yani Avrupa'nın bütününe Hakikati getirmiş olan Fransa'nın bu türden küstah üstünlüğünü aşılması ve İmparatorluğun çöküşü bize ders olmamıştır. Bu konudaki anamnez++++ üzerinde çalışıyorum." (Mabilon-Bonfils, 2010)

Çok dinli bir Fransa'nın ikinci dini olan İslam, laik devlet kurumlarına yeni bir şekilde meydan okumaktadır. Güçlü Müslüman varlığı pek çok soruyu gündeme getirmekte ve tartışmaya yol açmaktadır. Bruno Etienne, bu hassas konu üzerinde düşüncelerini sürdürür ve 'başka' bir Fransız İslam'ı vizyonunu sunmaya çalışır. Bruno Etienne, Fransa topraklarında Müslüman toplumun yüzleşmekte olduğu güncel sorunların bir analiziyle yetinmez ve bir yandan yüzyıllar boyunca Fransa ve İslam arasındaki ilişki, diğer yandan da Fransa ve azınlıklar arasındaki ilişki olmak üzere tarihe dayandırır. Çözüm teklif etmeden önce Bruno Etienne, girişimin zorluğunu vurgulayarak, İslam'ın Fransa'da siyasî ve kültürel fenomen açısından neyi temsil ettiğini inceler ve tanımlamaya çalışır. Ayrıca Hıristiyanlıkta mevcut olan hiyerarşisiyle birlikte kurumsallaşmış kilise gibi bir kurum İslami sistemde söz konusu olmadığından resmi kurumlar muhatap bulmakta zorluk yaşamaktadır. Bunun üzerine Bruno Etienne "geleneksel olarak kurumsallaşmamış bir Müslüman Kilise" bulunmamasından dolayı Fransız Devletin muamele edememe nedeninin altını çizer. Bazı Müslüman ülkelerin veya Müslüman uluslararası liglerin (Suudi Arabistan gibi) Fransa Müslümanlarının işlerine karışması olumsuzluğunu da vurgular. (Khattar, 1989: 807)

Cumhuriyet kendi açısından, azınlıklarının sorununa nihayet hâkim olduğunu düşünürken, Fransa'daki Müslümanların ve ülkenin ikinci dinine dönüşen İslam'ın muazzam ve kesin varlığı, toplumun kültürel-inanca dayalı girişimlerini ve bazı ilkelerini değiştirmektedir. Bruno Etienne'e göre bu durumda Fransa'da, bir çok gerginlik-çelişki içinde İslamî gruplardan oluşan toplumsal kurumlar, diğer tarafın (yani yerlinin) az çok farkında ya da hoşgörüsü altında olan bir İslam vardır. Fransız toplumu ile ilgili pek çok soruna sahip Fransa yönetimi bu İslamiyeti, ayna etkisiyle, Fransız kimliğinin inşasının aktif ilkelerini sorgulamasına izin vermektedir. (Tapia, 1990: 323) Bruno Etienne tarafından belirtilen veya incelenen tüm durumlar, sürekli tartışmaya devam ettiği terim 'aporia****'ya yol açmakta ya da götürmektedir. Yahudi ya da Arap ya da Vietnamlı, ama aynı zamanda Provansalı ya da Breton iki açıdan da 'öteki'dir. Sadece 'entegre olmuş-olmamış' kabul edilecek olan, yabancılaşma açısından Öteki Aynıya indirgenmektedir. Böylece yerel veya küreselleştirilmiş, üçlü etiket altında lisanslaştırılmış 'Ötekilik'ten (*otherness*) 'Aynılık'a ve şimdi 'Aynıcılık'a, Mac Donald's, Mac Intoch'a geçilmiş veya gerilenmiştir. (Drai, 2000: 538)

Bruno Etienne çok çabuk onlardan kurtulmanın düşünüldüğünü ve görünürde bu tür inançlara karşı olan bir toplumda, yeniden ortaya çıkan kabilevi, barbar ve batıl inançların ciddiye alınması gerektiğini anlamıştır. Böylelikle ifadeleri, tüm çoğulculuğa ve farklılık haklarına,

**** Kutsallığı giderilmiş, artık kutsal olarak görülmeyen.

++++ Hastalık öyküsü.

****Bir akıl yürütmede ortaya çıkan çözünmez çelişki.

Öteki'nin varlığına tahammülsüz bir laikliğe karşı sürekli bir mücadele şeklinde gelişir. Bruno Etienne, "bir Öteki üzerinden antropolog olarak, bu çelişkinin merkezinde yer alıyorum. Bana göre Akdenizliler ontolojik olarak şizofrendir: her zaman bir ayakları Roma ve Kudüs'te, bir ayakları Atina ve Bağdat'taydı. Hayatta kalmak için, kültürel ve dinî olgunun evcilleştirilmesinin bu zorunluluğundan yola çıkarak şizofrenliklerine hâkim olmuşlardır ve bu bazılarının beni kınamalarının aksine, Cumhuriyetle uyumsuz değildir, çünkü evimde patois konuşuyor, *domus*§§§§§'ümün mahremiyetinde dindarım" demektedir. "Kendi ile bölünmez olarak adlandırdığım budur. Esasında, toprağa bağlı aidiyet hislerimiz de mevcuttur. Yalnız günümüzde diller artık toprağa bağlı değildir. Berberi örneğini ele alacağım. Tamazight***** dâvasının sadece bir dil dâvası olmadığını, çoğul demokrasi iddiası olduğunu anlayamadık. Oysa Fransız toplumu, işe yaramış ilginç bir monizm sahnesinden sonra çoğul hale, yeniden çoğul hale geldi. Kültürel ve dinî azınlıklarıyla ne yapacağını bilmiyor". (Etienne, 2000: 114)

Tarikatlar sık sık Fransız medyasının gündemindedir ve 'büyük korku'yu beslemektedir. Bir kısım kamuoyunun baskısıyla devlet, sorunu ele alır, komisyonlar kaygı verici raporlar üreten uzmanları bir araya getirir ve Parlamento yeni yasalar kabul eder. Tarikatlar medyada düzenli olarak yer alır, şiddetli muhalefet uyandırır, ama aynı zamanda üyelerinin inanma ihtiyacına da cevap verir. Bruno Etienne, her zaman tarikat hareketlerini günah keçisi yapan karikatüral yaklaşıma bağlı kalmayı reddetmektedir. Çeşitli kiliselere devam eden inananlarla yapılan birçok görüşmeden yola çıkarak Bruno Etienne yeni bir yorum sunmaktadır. Hıristiyan ve Müslüman yerleşik dinlerinin tatmin edemediği dinî talebi karşılayan yeni dinî hareketlerin varlığını ortaya koyar. Bilinçsiz iticilerin (Paris saldırıları ve Charlie Hebdo gibi) söylediklerinin aksine bu dinî hareketlerin tehlikeli olmadığını vurgulamaktadır. Daha da kötüsü, Fransız Parlamentosu gerçeği gölgeleyen, dar bir laiklik anlayışını karşılayan tehlikeli olarak nitelendirilen bir tarikat kataloğu hazırlatmıştır. Bu durum Fransa'yı diğer Avrupa ve Amerikan devletleriyle çelişir hale getirir ve bireysel inanç özgürlüğünün sorgulanmasına yol açar. Bruno Etienne böylece, Fransız toplumunun çelişkileriyle, sosyal dokudaki ve dinî bağlardaki yırtılmalarla tanıştırmaktadır.

Bruno Etienne, "tarikatlara meselesi siyasal-sosyal bir deniz yılanıdır. 'Tarikat' terimi, polemik bir alana aittir ve ortaya çıkmakta olan dinî azınlıkların derin heterojenliğini gizlemektedir. Bilimsel ve hukuki olarak, dinî tarikattan ayırt etmek ve hatta belki de dinin ne olduğunu tanımlamak mümkün değildir. Öte yandan kitle iletişim araçları, bu derin sorulara girmeden, tarikatlara hakkında sansasyonel stereotipleri ileri sürmekten çekinmemektedir. Bunun ötesinde asıl soru, dinî çoğulculuk ve inanç özgürlüğüdür. Burada, Fransa tarikat sorununa ilişkin oldukça kapsamlı bir genel bakış sunmakta ve daha ileri düzeyde küresel düzensizliğin bir belirtisi olarak, yani kültürel, dinî ve siyasî bir düzensizlik olarak tarikat fenomeni incelenmektedir. Bu olgulara verilen resmi cevapların tutarsızlığı konusunda ısrar etmektedir" diye açıklar. Fransız Devleti arayışı açar: laikliğin garantörü olması gerekirken, 'tanınmış dinler' yararına 'tehlikeli tarikatlara' işini bitirmektedir. Kültürel ve dinî çoğulculuk sivil toplum için açıkken, cumhuriyetçi Devlet dinî faaliyetleri yalnızca kurumsallaşmış bir Kilise biçiminde tasavvur etmektedir. Ancak Bruno Etienne'e göre, "zafere ulaşacak olan çoğulculuktur". (Etienne, 2003: 24)

5. İSLAM DÜŞÜNCESİNİN ELEŞTİRİSİ

Bruno Etienne'e göre İslam inanç konusu olarak incelendiğinde, "Kur'an'ın modern, tarihsel, dilbilimsel ve hatta daha fazlası etno-psikiyatrik eleştiri anlamında eleştirel analizine" karşı çıkan vahye atfedilen mutlak değerdir. Ardından toplumsal kurum olarak İslamî yapılanmaları, tarikatlara ve rasyonalist İslamî hareketleri hatırlatır ve özgür akla başvuruya davet eder. Oysa "görünüşe göre bu dönüşün önündeki en büyük engel, Arap ülkelerinin çoğunda akıl yürütmenin genel ya da zorunlu imkânsızlığından ziyade siyasî diktatörlüktendir." Radikal İslamî Hareketler için "Allah yolunda yapılan kişisel mücadele olan cihadın, diktatörlere ve kötü Müslümanlara karşı mücadele haline geldiğini anlamak gerekir" diye açıklar. Sonrasında Bruno Etienne'e göre İslam'ın, en azından Arap ve Pers İslamî anlayışının Batı karşısı değil, Batı'nın bir parçası olduğunu

§§§§§ Eski Romalılarda eve verilen isim.

***** Berberilerin konuştuğu dil.

kabul etmek önemlidir. Son olarak, soyut bir İslam dini kendi başına düşman ve kötülük olarak tanımlanamalı, milyonlarca Müslüman, tüm farklılıkları ile birlikte, insan olarak görülmelidir. “İslam dini iki üretim tarzı, kervan ticareti ve tarımcılık anlayışının kavşağında doğduğu ölçüde, Müslümanlar pazar ekonomisiyle bütünleşme konusunda diğer dinlere inananlardan daha fazla imkâna sahiptir. Dahası, en azından IX. yüzyıldan beri, bir çeşit Müslüman etiği ve kapitalist ruhu vardır. Peygamberin kendisi, sahih bir hadiste, kutsal hac dönemi boyunca İslam’ın kutsal beldelerinde ticaretin yasal olduğunu ilan etmiştir.” “Müslüman toplumların moderniteye adaptasyonu mümkün müdür?” sorusuna Bruno Etienne evet cevabını vermektedir. Bilim, sanat ve felsefî düşünce konularında İslam’ın geçmiş modernliğini hatırlatmaktadır. Bruno Etienne, “Şiddet İslam’a hem eşzözlü hem değildir” diye yazmaktadır. Allah’ın Kur’an’da açıklanmış vahyinden doğan mutlak hakikat sayesinde eşzözlüdür. Ancak bunun tüm monoteist dinlerde bir olduğunu ilave etmektedir. Öte yandan, şiddet eşzözlü değildir, çünkü kaynakların gösterdiği gibi, peygamber intikam yerine anlaşmayı vaaz etmektedir. (Etienne, 2003: 24)

Cihatla ilgili olarak olası yorumlar ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bruno Etienne, adil savaş – ‘kutsal savaş’ değil– ve öldürme hakkına dair kavramların metinlerde mevcut olduğuna, ancak sınırlı bir şekilde uygulanabileceğini kabul etmektedir. Bakara ve Tevbe sureleri, hem İslam’ı suçlayanlar hem de en radikal İslamcılar tarafından sürekli olarak alıntılanmaktadır. Fakat her ikisi de bu ayetleri tarihsel bağlamlarında ele almaktan uzaktır. Benzer şekilde, başörtüsü konusunda Bruno Etienne şöyle yazmaktadır: “Kur’an’da geçtiğinden zorunludur. Ancak bu özel giysinin detayları asla net olarak tanımlanmamıştır.” (Etienne, 2003: 87)

Fransa İslam’ına gelince, Bruno Etienne galikanizasyon (‘gallicanisme’⁺⁺⁺⁺⁺) sürecine girdiğini, yani özerk hale geldiğini vurgular. “Petrodolarlar tarafından beslenen Suudi Arabistan menşeli vahhabilik, doğal olarak Müslüman dünyasına çok fazla zarar vermiştir”. Müslümanların büyük çoğunluğunun Arap olmadığını, dünya çapında çok çeşitli uygulamaların olduğunu, hatta Birinci Dünya Savaşı’nda Müslüman askerleri anısına Paris Büyük Camii’nin inşa edildiğini, barbarca geleneklerin İslamî olmadığını ve İslamcı terörizmin esas kurbanlarının Müslüman olduğunu hatırlatmaktadır. Bruno Etienne toplumda genellikle dile getirilen, İslam’da dinî ve dünyevî iktidarın ayrılığı, İslam’ın doğasında var olan şiddet, İslam’ın moderniteye uyarlanmasının imkânsızlığı, İslam’ın eleştirel akli reddi gibi birçok soruyu ele almaktadır. Fakat her seferinde, soruyu bağlam içinde ortaya koymakta ki bu da soruyu, başka bir şekilde, soran kişiye çevirmektedir. Her birinin İslam’ı tanımlamada benimsediği yargılama kriterlerinin ne kadar öznel olduğunu göstermektedir. Öğrencileri onu azınlıkların, özellikle de dinî azınlıkların haklarını savunmada kelimenin tam anlamıyla Protestan olarak tarif etmektedir. Bu anlamda onun için İslam, Avrupa ve Fransa Müslüman azınlıkları ön plandadır. (Fabre, 2009: 8)

Bruno Etienne için çağdaş meselelerde ve Batı’yla birlikte yaşama bağlamında karşılaşılan başlıca sorunlardan birisi İslam’ın özgürlük anlayışıdır. Bu nedenle, önce doğası ve özü hakkında sorgulayarak özgürlük sorununa ışık tutulmalıdır: özgürlük, içsel bir ilke midir yoksa sadece bir kısıtlama yoksunluğu mudur? Ona göre özgürlük kavramı, çokanlamlı olduğu gibi, bunun da bir önemi yoktur, öyle çeşitli şecere ve arkeolojiye sahiptir ki bu, mevcut anlamına, yumuşak da olsa, bir konsensüs oluşturması şüpheli görünmektedir, ya da bir nakarat gibi tekrarlanan tek kelimeyle üretilen sihirli büyü yapmayla yetinilir.

Bruno Etienne’e göre bu özgürlük, mutlak veya başarılı bir özgürlük elde etmek için hepsi gerekli olmayan tamamen farklı alanları kapsamaktadır:

- Descartes’ta göre ‘özgür irade’dir, yani kendiliğinden karar verme ve hareket etme gücüdür; Montesquieu için ise özgürlük, ‘yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkı’dır. Özgürlüğün bu iki -antagonist- kavramı laik ve cumhuriyetçi Fransızların gözünde ‘evrensel’ olarak kabul edilmektedir.
- Fiziki özgürlük: kısıtlama olmaksızın, bedensel engel veya dolaşım yasağı olmaksızın hareket edebilmektir. Oysa günümüzde İslam’ın beşinci şartını yerine getirme konusunda

+++++ Özgür Fransız kilisesi öğretisi; bu öğretiye bağlılık

Mekke'ye gitmek için vize gerekmektedir. Bir Endülüs Yahudisi XI. yüzyılda, on yüzyıl sonra Cezayir'den geçen bir Faslı'dan daha özgürce dolaşmaktaydı.

- Sivil, bireysel ve siyasî özgürlük: Yasalara uygun hareket edebilmek ve iktidarın meşrulaştırılmasına katılabilmektir. Günümüzde, çoğu Arap ülkesi çok az demokratiktir ve Cezayir ya da Filistin'de olduğu gibi, özgürce oy kullandığında halk, kötü oy kullanmış olmaktadır. Bu yüzden 'demokratik' seçimleri iptal edilmekte ya da halk değiştirilmektedir, oysa Kur'an'ın kendisi, Tanrı'nın bir halkta, kendisi değişmediği takdirde hiçbir şeyi değiştirmedeğini belirtmektedir (Ra'd Suresi, 11: Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez).

- Vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve (Bruno Etienne'e göre en kıymetlisi) kendi kavram ve değerleri dâhil, araştırma özgürlüğüdür. Bu son düzeyde, Muhammed Arkoun'un yıllardır istediği gibi, Müslümanların, Müslüman söylemin ve dolayısıyla İslamcı söylemin nesnel üretim şartlarını belirlemede daha çok yolları olduğu doğrudur.

- Yaratma özgürlüğü: İslam sanatı, 'İslamcılar'ın söylediklerinin tersine, peygamberlerin temsili de dâhil olmak üzere her türlü biçimde gelişmiştir. Fakat siyasî rejimlere göre, şair veya sanatçılar da sıkça hapse atılmaktadır. Bu 'İslam'a değil, bazen devletleşmiş, millileşmiş din tarafından meşrulaştırılmış olan tiranlığa bağlıdır.

Bruno Etienne konuya daha filoloji veya dilbilim ile de yaklaşabilmektedir. O zaman 'özgürlük' kelimesinin üç niteleyici veya özelleştirici sıfat içerdiği görülmektedir: aralarında uyumlu sosyal, estetik veya ahlakî pratiklere göndermede bulunmayan liberal, inançsız, özgürlükçü şeklindedir. Bu anlamda, 'İslamcılar'ın 'kapitalistik olarak' liberal oldukları, fakat özgürlükçü olmadıklarını düşünmektedir; öte yandan, onları (Kur'an'ın defalarca söylediği gibi) ikiyüzlü özgürlükçülerden olmalarından şüphelenmektedir. Özgürlükçü, ama XVIII. yüzyıl, Regent*****'ın ya da Laclos'un anlamında değil, ayrıca, bazı püriten prensin davranışları çölde ya da Londra, Kazablanka ya da Saint-Tropez'de olduklarında daha yakından görülmesi gerekmektedir. Ancak bu sorun şu anda resmi hakikat, yani millileştirilmiş hafıza konusunda 'Tarih Özgürlüğü' kampanyasını imzalayarak hala çözülebilir durumdadır.

Burada özgürlük ve hakikat arasındaki ilişkiye yaklaşılmasını sağlamaktadır: hakikatin durumuna göre -içkin ya da aşkın olması-, özgürlük yararsız, hatta zararlıdır. Sovyet deneyimi, sadece dinî alanda değil, tarihî gerçeklik ile akademik özgürlük arasındaki ilişki hakkında ders vermekten kaçınmayı sağlamalıdır. Sorun, aslında en azından çoğu Avrupa ülkesinde, dinî özgürlükle ilgili olarak, zorlukla ve kısmen de olsa ortaya konmuş ve çözülmüştür. Yani Bruno Etienne'e göre 'İslamcılar'ın ya da Müslümanların konularını anlama ve açıklamadan önce kullanılan taksonomiye netleştirmeye odaklanılmalıdır. Ama önce, hangileri? ve sonra, Arap Müslüman ülkelerde durum nedir? soruları cevaplandırılmalıdır.

Her şeyden önce, bu ülkelerin bir numaralı sorununun İslam'ın kendisinden çok, diktatörlük ve despotizmden -rüşvet, görevi kötüye kullanma ve petrol rantının 'Pazar demokrasisi'ni unutmadan- kaynaklandığı hatırlanmalıdır. Fakat bu tabi, İslam ile özgürlük arasındaki ilişki sorusunun ve ayrıca Müslümanların ve sonra 'İslamcılar'ın özgürlüğü nasıl kavradıklarını sorulmasını engellememektedir. Bruno Etienne'e göre bu taksonomi kabul edilirse ki bu onun durumu değildir: bu iki terim gerçekten de tek bir isimle tipolojize edilebilmesi için birbirinden çok farklı grup ve durumları kapsamaktadır.

Bir kez daha, neden bahsedildiğini bilmek gerekmektedir. Oysa 'İslam', karşıt gerçeklikler kapsayan polisemik bir kelimedir. 'İslam' yazıldığında aslında söz konusu olan kişiler ve kurucu anlatılar, söylemlerle ilgili söylemler, yerel ve tarihsel temelli yorumları, Müslüman hukuku ve içtihadı, ama aynı zamanda somut erkek ve kadınlardan oluşan Müslüman toplum, çoğulculukları ve çeşitlilikleri içinde ve şeriat, aşkınlık hukuku ve somut hukuk, fikir ve fıkıh gibi birkaç şeydir.

***** Phillipe d'Orléant.

Bruno Etienne araştırmacı hayatının sonunda, herkesin ilerlemesini ölçmeye başladığı yaşa gelmişken, 'din' teriminin neyi kapsadığından hala emin olmadığını ve neredeyse elli yıldır bu kültürel alanı dolaştıktan sonra, 'İslam'ın tam olarak ne olduğunu hala bilmediğini belirtmektedir. Öte yandan ona göre islamofobyaya büyük ölçüde, bazı 'müslümanlar'ın, eylemleri kadar yazdıklarıyla da verdikleri zarara dayalı cehaletlerine dayanmaktadır.

Kurucu metinleri ele alındığında, yani her şeyden önce Kur'an, özgürlüğün Müslüman inancının bir ilkesi olduğu inkâr edilememektedir: en az üç ayet, herkesin inanmada ya da inanmamada özgür -sorumlu- olduğuna (Kehf Suresi, 29: Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin), dinde herhangi bir zorlama bulunmadığını belirtmektedir (Bakara Suresi, 256: Dinde zorlama yoktur) ve eğer Tanrı istemiş olsaydı, herkes inanırdı (Yunus Suresi, 99: Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi). Bruno Etienne: "bana öyle geliyor ki, asıl İslam, her bireyin eylemleriyle yargılanacağını ve kendisinin sorumlu olduğunu (Maide Suresi, 105: Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez), yolunu kaybeden kişinin sadece kendi kendine kaybettiğini ve 'kimse başka birinin yükünü taşımaz' olarak kabul etmektedir" (İsra Suresi, 15: Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üstlenmez).

Bruno Etienne bu şekilde işe yaramadığını kanıtlamış bir teknik kullandığını ifade etmektedir: bir ayetin bağlamından ve metinler arasılığından ayrı klasik okuması, Müslüman ve İslamcılar arasındaki yaygın uygulama, her şeyi ve aksini meşrulaştırmayı sağlamaktadır. Bu nedenle, dinde zorlama yokluğuna dair aldığı ayette, eğer metnin yapısal bir okumasını yaparsa, ayetin devamı anlamı tersine çevirmektedir: "Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır", ki bu mutlak özgürlüğü sağlamamaktadır ve eğer öte yandan, bu ayeti daha geniş bir bağlama yerleştirirse, din kelimesi artık mutlak şekilde 'din' anlamına gelmemekte, aynı zamanda 'yargı' anlamına da gelebilmektedir. O zaman özgür irade sorununa dönülmektedir.

Pratikte elbette, 'İslamilemiş' toplumların gerçekliğinde İslam, on dört asırlık bir dönem boyunca Çin'den Afrika'ya uzanan bir alanda çok farklı uygarlıklar ve kültürlerle karşılaştığından, işler geçmişte ve günümüzde biraz daha karmaşık olmuştur. Bruno Etienne Araplardan çok Asyalı Müslüman olduğunu ve onların gelenek ve uygulamalarının çok çeşitli olduğunu hatırlatmaktadır. Bunun üzerine yorum tartışmaları o kadar çoktu ki birçok tarikat, mezhep veya rekabetçi yorum okulları ortaya çıkmıştır, sadece 'başörtüsü' sorunu değil, 'nesnel' problemler mevcuttur. Örneğin İslam (Müslümanlar, Müslüman toplum, hukuk...), dinsizleşme olarak görülen din değişimini kabul etmede bazı sıkıntılara sahiptir. Oysa bu, Avrupa yasasının belirlediğine göre -Fransızların bazılarına sorun çıkarmıyor değil- temel bir hak ve özgürlüktür.

İlk önce din özgürlüğü sorunu üzerinde durulursa, 'Ehli kitap' mı ve monoteist mi, yoksa dinsiz mi ateist mi olduklarına göre ayrılmak üzere, Müslüman olmayanlar için geliştirilmiştir. Ateistlerin hiçbir statüsü ya da hakkı yoktu, çünkü 'ateizm' kavramının kendisi o zaman düşünülemez olduğundan alan dışı olmuştur. Ayrıca, '-Maide', 'Bakara' ve 'Hac'- surelerinden birçok ayet bazı dinlerin meşruluğunu ve yasal varlığını tanımıştır: bunlar Yahudi, Hıristiyan, Zerdüştinlerdir. Ancak hoşgörü mutlak özgürlük anlamına gelmemektedir: sonraki içtihad böylece ilk özgürlüğü kapamaya / kapatmaya başlamış ve hatta hukukçular tek gerçek dinin İslam olduğuna işaret ederek, yukarıda alıntılacağı 'Al-i İmran' suresinin 19 ve 85. ayetlerinin feshinden bahsetmektedir.

Günümüzde, Bin Ladin'in de Yusuf Karadavi'nin de 11 Eylül saldırılarının meşrulaştırılmasında kullandıkları 'Enfâl' suresinin 60. ayeti gibi, metne atıfta bulunarak konumlarını meşrulaştıran 'cihatçılar'la karşı karşıya olunmaktadır. Ancak yine burada da bağlamlarından, metinler arasılıklarından ve oluşumlarının nesnel koşullarından soyutlanmış ayetlerden alınmış olan birleşik yorumlardır. Bruno Etienne'e göre yapılması gereken, Siyeri Nebi'den bunların hermenötik bir yeniden okuma konusu olması gerekmez mi diye doğrulanmasıdır.

Bu arada gelenek, her biri de -ki bugün bile, en azından en geleneksellerinden en sapkınlarına kadar Müslüman 'tarikatlar' tarafından nasıl belirlendiği konusunun tartışmalı ve kabul görmediği bilinen Hadis kürsüsü aracılığıyla aynı metinlerden ve aynı geleneksel yazarlardan, 'iyi yetişmiş'

'eski'lerden, tanıklardan, Peygamberin yakınlarından ve Hz. Muhammed'in kendisinden bağlantısı olmaksızın çıkarılan veya alıntılanan alıntılarla savaştığı için, sadece bir tane olduğu varsayılırsa, ancak kendini gelenek olarak ilan eden dışında 'geleneksel' kimdir? 'İslamcılar' Şiileri sapkın olarak kabul etmekte -hatta 'Bin Ladin' ve 'El-Zevahiri' gibi en radikaller gayrimüslim olarak bile düşünmektedir. Fakat yine bir kere daha, 'İslamcı' pek bir şey ifade etmemektedir.

Bruno Etienne geleneksel İslam'ın belirli bir okumasının siyasî ve modern dinî alanın karşılaşmasında etkili bir aracı oluşturduğu, ama 'gerçek' İslam'ın ne olduğu konusunda pek aydınlatmadığı fikrini desteklemektedir. Bu anlamda, 'İslamcı' nitelikte olan ve 'Marksist' olmasa da Stalinist versiyona karşılık gelebilecek bir özgürlük söyleminin genel eğilimi tanımlanabilmektedir: özgürlük, tahakküm ve hegemonyaya hizmet eden allojenik bir kavramdır; yani İslamcılar 'oryantalistleri', 'satılmış entelektüelleri' ve Batı'nın kölece taklidini uygulayan 'bozguncu Müslümanları' kınamaktadır. Bruno Etienne'e göre ilahiyat böylece teleolojiye dönüşmüştür. Kör iletim, muhafazakâr okuma, İslam'ın geri kalmışlığı, hurafeler sürdürülmektedir. Şeriat, hiçbir şey onun kutsal bir metin olduğunu göstermemektedir. Metin değil, insan önceliklidir." diye konuyu bağlamaktadır. (Etienne, 2006: 68)

6. SONUÇ

Bruno Etienne 'din' konusunu ele alan incelemeleri sistematize ederek siyasal bilimler alanında temel bir düşünce geliştirmiştir. Arap dünyasında İslam hakkında sosyopolitik hareketlerle ilgilenen ilk Fransız siyasal bilimciler arasındadır. Fransa'daki azınlık İslam'ının kendine özgü orijinal biçimine dayanarak ve yeni dinsel formların gelişimine karşı da hegzagon laikliğinin aşılması ve din devlet ilişkilerinde hukukun yeniden düzenlenmesini öneren nadir Fransız akademisyenlerdendir.

Bruno Etienne'in sosyolojisini incelediğimizde tarafsızlık iddiasına rağmen kendi felsefe ve birikiminin etkisi açıktır. Siyaset sosyolojisi alanında, İran devriminin egemen olduğu bir bağlamda Bruno Etienne'in çalışmaları dinî olana karşı canlanan bir ilgi ile başlamıştır. Bu nedenle, Bruno Etienne'in başlattığı araştırma faaliyetinin ardında, din konusu iki soruyla ortaya konmaktadır: Kutsalın dönüşü tezinin eleştirisi: "Araştırmalar, bu ülkelerin tarihinin belirli bir zamanında dinin yokluğunu varsayan geri dönüş fikrini tartışmaktadır. Onlar için, araştırmanın dinî fenomenlere olan ilgisini yitirmiş olması, onun ortadan kalktığı anlamına gelmez. Böylece sosyal bilimlerdeki *miyopi* ve belli bir zamanda elitlerin ideolojik önyarguları toplumların gerçekliği ile karıştırılmamalıdır". Bruno Etienne'in Müslümanların Fransa'ya kesin olarak yerleşmeleri süreci üzerine çalışmaları, şüphesiz ki Avrupa ortamında İslamî olgunun kamuoyu tarafından kabulünü teşvik etmiştir. Jacques Berque gibi, Bruno Etienne'de Toulouse'da 21 Ekim 1989'da yüzlerce insanın önünde, "İslam'ın Fransız toplumuna entegrasyonu hem Fransa hem de İslam için bir şans olacağını" ilan etmiştir. Bruno Etienne'e göre Fransız toplumunun hafızasını oluşturan tüm birikmiş bilgi yığınlarını (Haçlı Seferleri, Fransa'nın I. François itibarıyla Ortadoğu'da medenileştirme misyonu, Cezayir savaşı, yoğun göçmen varlığı vb.) akıldan çıkarmadan İslam'a yaklaşmak mümkün değildir çünkü Batılı tahayyül İslam'a karşı dramatik bir düşmanlık yaratmıştır.

Bruno Etienne'in dikkat çektiği konulardan birisi Arapçanın hem stratejik hem de dinî anlamda Müslüman toplumlar için önemidir. Bağımsızlık sonrası halkın beklentisini siyasî hedefler doğrultusunda gerçekleştirmek adına resmî makamlardaki yoğun Araplaşma çalışmalarına dikkat çekmiş ve ayrıca İslam'ın ana kaynağı Kur'an'ın anlaşılması açısından vazgeçilmez öneme sahip Arapçanın Müslüman göçmen toplumlar arasında yaygınlığı durumuna değinmiştir. Bruno Etienne'in yaptığı tüm değerlendirmeler hem kendi yaptığı hem de onun idaresinde öğrencileri tarafından yapılan ampirik çalışmalara dayanmaktadır. Elde ettiği çok sayıda bulgular anket çalışmaları sonuçlarına göre düzenlenmiştir. Ayrıca 'Merkez' egemenliğine karşı yerel diller savunucusu da olmuştur. Zaten kendisi de çok defa akademik ortamda yerel dil kullanmaktan eleştirilmiştir. Derin sosyal ve kültürel dönüşüm göstergesi olan yeni dinî hareketlerin yakın takipçisi olmuş ve ayrımcı olarak kabul ettiği Fransız siyasetini bu yönde sağduyu ve perspektif anlamında yetersizlikle eleştirmiştir.

Bruno Etienne Mağrip Siyasetinde ve Fransa'nın yabancılarına yönelik kültür politikalarını incelemiş ve bu toplumların egemenlik biçimleri sosyolojisini ortaya koymuştur. Onun için Fransa Müslümanları artık kökenlerinin bağlı olduğu ülkelerden tamamen bağımsız kendi Fransız İslam'larını kuramsallaştırmaları gerekmektedir. Açıkça ifade etmese de sürekli hatırlattığı ve kullandığı örneklerden anlaşıldığı üzere İslam'ın temel kaynakları nasıl olsa, gruplara göre Müslümanlar kendilerine göre anlamlandırmaktadır. Bu kaynaklar her tarafa çekilebilir, dolayısıyla 'objektif' bakabilen ve İslam'ı 'çok' iyi bilen kendi gibi akademisyenlerin önerilerinden yararlanarak uyum içinde yaşanılır bir Fransız İslam'ı projesidir. Tüm dinî eğitim ve eğitmenler yerli olmalı ve devletin bunu önemsemesinde ısrar etmektedir. Bunun yanında, sömürge ve bağımsızlıklar tarihi açısından üzeri örtülmüş gerçekler ve medya işbirliğiyle çarpıtılan bilgiler konusunda, aynı adımları Fransa'dan da beklemektedir. Yani iki tarafında çözümün başarısı için gerekli çalışmaları yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca İslam'ın da diğer dinler gibi kurumsal bir otoritesinin oluşturulması gerekliliğine değinmekte ve böylece tüm dinî otoritelerin bir tür 'Din İşleri Bakanlığı'na bağlanması ve bu şekilde kontrolsüz oluşumların engellenmesidir. Bu durumda Fransa'da Katoliklik, Protestanlık ve Yahudilik gibi İslam'da eşdeğer bir yasal statüye sahip olabilecektir. Bruno Etienne'in uzun yıllar altyapı çalışmalarını yaptığı 'çok dinli uzlaşım' projesidir.

Bruno Etienne bütün dinî hareketlerin altında sınıf mücadeleleri olduğuna ve Avrupa merkezli teknokratların toplum zihniyeti üzerinde olumsuz etkilerine işaret etmiştir. Köktendincilik ve siyasî hareketlerin mantığını açıklamaya çalışmıştır. Bruno Etienne Radikal İslamcılığın Müslümanlardan ziyade, moderniteyle alakasına ilk dikkat çekenler arasında olmuştur. Yıllarca hesaba alınmamış, kenar mahallelere sürülmüş Arap Müslüman azınlıkların hukukî olduğu kadar kültürel olarak da diğer Fransızlardan daha az 'Fransız' olmadıklarını gösterenlerin başında gelmiştir. Öteki'ni farklı olarak kurgulayan ve bu değişmez fikre sahip tüm oryantalistlerin aksine, Bruno Etienne "Arapların Batılı olduğunu" söyleyip yazmaktan vaz geçmemiştir. İslam'ın temelini, İncil ve Arapların Latin Hıristiyanlıktan çok önce tanıdığı Yunan düşüncesine dayanmasından dolayı Doğulu bir din olmadığını yazmıştır. Bu tür düşüncelerinden dolayı, tarihin yadsındığı ve İslam'la Batının karşı karşıya gelişinin yükseldiği günümüzde Bruno Etienne hep güncel olmuştur. Batılı toplumların değerler hiyerarşisi anlamsızlaşmıştır. Bruno Etienne sürekli değerlerin bu değişimini hatırlatmış ve Fransa'nın, günden güne zaman ve mekân yutucu bir kapitalizmin hizmetkârı olmaktansa yöneticisi olabileceğini vurgulamıştır. Bruno Etienne eğitimden başlamak üzere, eleştirel düşüncenin zorunlu yenilenmesine davet etmiştir. Bruno Etienne'i tepki göstermeye asıl iten, Fransa'nın sömürgeci söylemi arasında Öteki'nin hor görülmesidir. Hor görme direnci dille gerçekleştirilir ve Ötekini eleştirebilmek ve yer vermemek için terimler özellikle seçilmektedir. (Fabre, 2009: 9)

Müslüman bir 'kilise' fikrini önermiş çünkü Batılı devlet, İslam konusunda farklılıklar nedeniyle muhatap olacağı bir kuruma ihtiyaç duymakta ve 'kilise' modelinde kurumsallaşmış bir İslam ona göre bu ihtiyaca cevap verebilecektir. Fransa'daki Müslüman toplumların sorunlarına ciddi bir şekilde değinilmesini ve kesin çözümler getirip tüm Batı'nın model alabileceği alternatif bir 'Fransız İslam'ı hayalini kurmuştur. Belki de tüm akademik hayatını kapsayan zorlu çalışmaların temelinde bu fikir yatmaktaydı. Devlet'in İslam kültürü konusunda atadığı danışmanlar arsında bulunduğundan, önerilerinin bir kısmı dikkate alınmış, diğerleri ise siyasî çıkarlar nedeniyle göz ardı edilmiştir ancak yetiştirdiği çok sayıda öğrenci hala onun sosyolojisini temel almakta ve çalışmalarını bıraktığı yerden devam ettirmektedir.

Bütün çalışmaları karşılaştırmalı din bilimine ve disiplinler arası metoda dayanmaktadır. Kendisini olabildiğince tarafsız ve akademik objektiflikle tanımlasa da yer yer oryantalist anlayışın etkisi görülmektedir. Bunlardan birisi, en önemli oryantalist söylemin tekrarıdır: Müslümanların kesinlikle kabul etmediği ve reddettiği, tek değil, birçok İslam'ın varlığından söz etmektedir. Bu bağlamda Bruno Etienne tarikat ve her tür mistik oluşumun Fransız siyaseti açısından önemini kavramış ve bu oluşumların daha görünür ve tanınır hale gelmesi için çaba içinde olmuştur. Ona göre Batı parçacıklara ayrılmış İslamî oluşumları tanımalı, desteklemeli ve bunlara kendi kurduğu çatı altında yön vermelidir. Bu düşünce zaten oryantalist ve

emperyalizmin temel taşıdır. Parçacıklara ayrılmış bir İslam dünyası bölünmüşlükten kaynaklı Batı'ya karşı durmamakta ve kendini savunmamaktadır. Bu fikri destekleyerek ne derece objektif olduğu anlaşılabilir.

Bir yandan Ümmet kavramı, selefi anlayışı ve geleneksel İslam savunucularına hak verirken, diğer yandan İslam içinde görüş çoğulculuğunu desteklemektedir. Oryantalist anlayışta olduğu gibi, İslam topluları içinde bulunduğu sürede gözlemediği dinî hareket ve tarikatların ezotizm ve sapkın mistisizmlerden hayranlıkla bahseder, oysa başka yerlerde bu aynı tavırları eleştirdiği görülmektedir. Bu anlamda Bruno Etienne yer yer kendi iddialarıyla çeliştiği açıktır.

Hıristiyan ve Müslüman yerleşik dinlerinin tatmin edemediği dinî talebi karşılayan yeni dinî hareketlerin varlığını ortaya koymakta ve bunların tehlikeli olmadığı konusunda ısrar etmektedir. Bruno Etienne öncelikle Fas'tan Endonezya'ya tek bir İslam'ın olmadığı ve İslam'ın hoşgörü geleneği üzerinde durmaktadır. Buna Emevi İspanyasını ve Osmanlıyı örnek olarak zikretmektedir. Dinde zorlama olmadığı ancak bazı Müslümanların aksi uygulamalarının mevcudiyetinden bahsetmektedir. Bruno Etienne "Neden günümüzde İslam Kur'an ve geleneğinin açıklanmasında eleştirel aklı kullanmıyor?" sorusunu sormaktadır. İslam ve siyaset arasındaki ilişkiyle ilgili olarak Bruno Etienne, İslam diniyle laikliğin uyumlu olduğuna ikna olduğunu belirtmektedir. Bu arada, İslamcıların din ve siyaseti birleştirmelerinin uzun bir geleneğe dayandığını kabul etmektedir. Bruno Etienne'nin gözünde modern İslamcılık, teolojik bir hareketten ziyade siyasî bir harekettir. Sonrasında ona göre İslam'ın, en azından Arap ve Pers İslam'ının Batı karşıtı değil, Batı'nın bir parçası olduğunu kabul etmek önemlidir.

Son olarak Bruno Etienne'e göre kendini anlamak için Öteki'nin ayna vazifesi görmesi, Akdeniz bir sivil toplumlar bütünüdür, çoğul diller toprağıdır. Akdeniz hiçbir yerin yeridir. Anlam üretmiyorsa bir toplumun ayakta kalması mümkün değildir. Bruno Etienne daha da ileri gider ve hiçbir şekilde Batı'yla İslam'ın karşı karşıya getirilmemesine davet etmektedir: "Kaynakları birdir ve kaderleri birbirine bağlıdır". İslamcı terörizmin esas kurbanlarının Müslüman olduğunu hatırlatmaktadır. Din ortadan kalkmamış, ancak ifade biçimleri değişmiştir. Fransızlar artık geleneksel dinlerden ne bekleyip ne beklemediklerini bilmekte ve inancı yeni yöntemlerle yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arabacı, F. (1999). "Din Sosyolojisi Çalışmaları üzerine Bazı Düşünceler Fransa ve Türkiye Örneği", *Dini Araştırmalar*, 1 (3): 113-142.
- Baduel, P. (1987). "Bruno Etienne, l'İslamisme Radical", *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, (44): 150-151.
- Drai, R. (2000). "La Grenade Entrouverte de Bruno Etienne", *Revue Française de Science Politique*, 50 (3): 538-542.
- Etienne, B. (2007). "Emergence de la Région", *La Pensée de Midi*, 21 (2):6-14.
- Etienne, B. (2002). "Fondements du Politique en Méditerranée", *La Pensée de Midi*, 7 (1): 51-63.
- Etienne, B. (2005). *Heureux comme Dieu en France la République face aux Religions*, Editions Bayard, Paris.
- Etienne, B. (2006). "İslam et Liberté: une Salutare Complexité", *La Pensée de Midi*, 19 (3): 68-79.
- Etienne, B. (2003). *İslam les Questions qui Fâchent*, Bayard, Paris.
- Etienne, B. (1987). *L'İslamisme Radical*, Hachette, Paris.
- Etienne, B. (2000). "Une Grendade Entrouverte", *La Pensée de Midi*, 1 (1): 114-119.
- Fabre, T. (2009). "Bruno Etienne. Sur le Chemin de la Pensée de Midi", *La Pensée de Midi*, (4): 11-22.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1947). *İçtimaiyat*, İ.Ü.H.F. Yayını, İstanbul.
- Fregosi, F. (2009). *Bruno Etienne: le Fait Religieux Comme Fait Politique*, Eds de l'Aube, Avignon.

-
- Khattar, A. (1989). "Bruno Etienne. La France et l'islam", *Politique Etrangere*, 54 (4): 807-808.
- Mabilon-Bonfils, B. (2010). "Bruno Etienne, Comme Palimpseste ou Comment Lire la Pensée d'un Intellectuel, Comme Mise en Abîme?", *La Pensée de Midi*, (Özel Sayı): 10-14.
- Tapia, S. (1994). "Bruno Etienne. L'Islam en France", *CNRS*, (17): 323-328.
- Wallez, P. (30 Eylül 2008). "La Religion est Devenue un Supermarché et Pourquoi Pas?", *Accueil*.